

Тугай О. М.
Київський університет
імені Бориса Грінченка,
м. Київ

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЛЕКСИконУ ДІЕСЛІВ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ ІНШОМОВНОГО МОВЛЕННЯ

Вступ. В комунікативному процесі іншомовного мовлення провідну роль відіграють психолінгвістичні особливості головних частиномовних одиниць речення в мовній діяльності особистості при продукуванні та сприйнятті мовлення. В лінгвістичних студіях сьогодення дослідження розвитку й застосування мовленнєвої здатності як психічного феномена, її реалізації в механізмах породження та сприйняття іншомовного мовлення у проекції на психічну діяльність людини в її соціально-культурній взаємодії відбуваються в переважно психолінгвістичному напрямку і визначаються як маргінальна ланка в комунікативному процесі іншомовних реченнєвих утворень. У цій дефініції лінгвісти-дослідники зосереджують увагу на предметній спрямованості психолінгвістичних досліджень, зокрема, на продукуванні, сприйнятті та формуванні мовлення [1, 11].

Так, О. Леонтьєв розмежовує два напрями психолінгвістичних досліджень: орієнтовані на моделювання мовленнєвої діяльності та спілкування й на моделювання мовної здатності. У другому напрямі він виділяє психосемантику, представлену в наукових працях О. Артемьєвої, В. Петренка, О. Шмельова, а також напрям досліджень внутрішнього лексикону, очолюваний О. Залевською. Перший підхід тяжіє до комунікативної проблематики, другий - до когнітивної [5, 148-149].

На думку дослідниці О. Селіванової, відповідно до положень О. Леонтьєва, потрібно виділити *психолінгвістику мовленнєвої діяльності*, головними проблемами якої є породження та сприйняття мовлення, до якої долучаються психолінгвістика тексту та дискурсу комунікативного спрямування; а також *психолінгвістику мовної здатності*, проблематика якої лежить у площинах психосемантики, проблем внутрішнього лексикону, мовної свідомості, асоціативної граматики, мовної особистості [8, 241-242].

І в цьому зв'язку ми вважаємо за доцільне розглянути англійські дієслова волевиявлення, які виступають стрижневим компонентом породження та продукування реченнєвих утворень в комунікативному

процесі іншомовного мовлення, враховуючи психолінгвістичні особливості мовленнєвої діяльності та мовної здатності учасників комунікативного спілкування — адресанта та адресата. До таких психолінгвістичних характеристик можна віднести: породження (продукування) мовлення в прояві волі мовця, сприйняття та розуміння дієслів волевиявлення в англійському мовленні.

Метою нашої роботи є встановлення психолінгвістичних особливостей сприйняття та розуміння ментального лексикону англійських дієслів волевиявлення в комунікативному процесі іншомовного спілкування.

Основними завданнями вважаємо: 1) визначити основні психолінгвістичні особливості в комунікативному процесі іншомовного мовлення; 2) встановити модель породження мовлення в прояві волі адресанта; 3) висвітлити особливості сприйняття та розуміння англійських дієслів волевиявлення в мовленні.

Отже, розглянемо вживання англійських дієслів волевиявлення в комунікативному спілкуванні з урахуванням психолінгвістичних особливостей. Спочатку визначимо сам феномен “волевиявлення” та його значення.

Волевиявлення — це зовнішня об’єктивна форма виявлення волі особи. Для вираження цього бажання людина користується мовою, якою вона спілкується. Волевиявлення можна виявити в різний спосіб: усно, письмово, за допомогою жесту, певної дії, а також у деяких випадках мовчанням [3, 175].

В Оксфордському словнику англійської мови волевиявлення “*volition*” визначається як дія прояву бажання [13, 417]. Вираження мовцем власного волевиявлення відбувається на мовному рівні з використанням в мовленнєвому акті дієслів прояву волі та спонукання до дії.

Волевиявлення суб’єкта реалізується в мовленнєвому акті наказу, прохання, поради, побажання, вимоги, заклику та іншому спонуканні або прояву волі.

Для вираження обов’язковості, забороненості, дозволеності, бажаності, вимогливості та інших ситуацій, які зумовлені волевиявленням адресанта, вживаються відповідні предикати пропозиційної настанови зі значенням волевиявлення на зразок *command* (v.) - “наказувати”, *order* (v.) - “віддавати наказ”, *charge* (v.) - “накладати зобов’язання”, *beg* (v.) - “просити”, *beseech* (v.) - “просити, молити”, *will* (v.) - “бажати, веліти”, *desire* (v.) - “бажати”, *forbid* (v.) - “забороняти” та інші.

Ми можемо зустрічати прояв волі адресанта в таких комунікативних ситуаціях: *I beg you to give me that book.* (Прохання). *He commanded them to*

go away. (Наказ). *Let him talk* all night, if he liked it. (Дозвіл). You *had better* leave this work to me. (Порада). I *would rather* not speak upon this subject. (Порада). You *may* stay here till Monday. (Дозвіл). He *should* see his father. (Обов'язковість). You *needn't* come. (Необхідність). I *dare* say you are not right. (Рішучість).

Доцільно зазначити, що в історичному аспекті вживання предикатів волевиявлення відбувалося вже в період розвитку та становлення англійської мови Єлизаветинської епохи 16-17 століть, зокрема, в творах видатних корифеїв пера ранньоновіанглійської мови — комедіях, трагедіях, історичних хроніках Вільяма Шекспіра та поемах і сонетах Джона Мільтона:

JULIET: “*Go*, ask his name: if he be married, ...” - [Romeo and Juliet, Act II, Scene 1, line 136]; ROMEO: “Nurse, *commend* me to thy lady and mistress.” - [Romeo and Juliet, Act II, Scene 4, line 182]; SAMPSON: “*Let* us take the law for our sides, let them begin.” - [Romeo and Juliet, Act I, Scene 1, line 44].

У вищезазначених рядках в мовленнєвих актах комунікації між адресантом та адресатом предикати у формі наказового способу *go*, *ask* вживаються більше для вираження наказу, тоді як дієслова вольової дії *commend* та *let* вживаються для вираження мовцем переважно прохання та дозволу.

CAPULET: “You *must* contrary me! marry, 'tis time.” - [Romeo and Juliet. Act I. Scene 5. Line 87]; LADY CAPULET: “We *must* talk in secret : - nurse, come back again.” - [Romeo and Juliet. Act I. Scene 3. Line 8].

В представлених прикладах мовленнєвих актів ми можемо бачити вживання кожним адресантом модального предиката *must* для вираження свого волевиявлення суворої повинності, обов'язковості відносно виконання адресатом відповідної наказової дії.

Але як відбувається породження мовлення в представлених ситуаціях? Які психолінгвістичні характеристики можна виділити в цих мовленнєвих актах? Ми спробуємо дати відповідь на ці питання.

Перш за все, слід зазначити, що породження або продукування мовлення є складним інтенційно, інтерактивно й ситуаційно зумовленим психічним процесом формування висловлення та повідомлення на підставі мовної здатності особистості, її мовної, комунікативної й культурної компетенції. Дослідники цієї проблематики звертають увагу на розбіжність термінів «породження» (*speech generation*) і «продукування» (*speech production*). Зокрема, на цьому акцентує увагу психолінгвіст О. Залевська, яка зазначає, що термін «породження» застосовується в генеративізмі, тоді як другий термін «продукування» виходить із концепцій радянських психологів Л. Виготського і С. Рубінштейна [6, 203]. В американській психолінгвістиці розробка проблеми породження мовлення має

дескриптивістську й генеративістську направленість. Представники цих напрямків розробили різні моделі продукування мовлення (Ч. Осгуд — класична модель; Р. Уеллз, К. Пайк, Ч. Хоккет, З. Харрис — модель безпосередніх складників, Н. Хомський - концепція породження мовлення, В. Левелт — модель породження мовлення).

В Європі й на пострадянському просторі найбільш визнаною є модель продукування мовлення радянського психолога Л. Виготського, який називав говоріння мовленнєво-мисленнєвим процесом «переливання думки у слово» і представляв продукування мовлення як фазово-ступеневу діяльність, яка починається від мотиву - неясного бажання, що зумовлює формування думки. *Мотив* кваліфікується як головна спонукальна ланка психічної діяльності людини, що виконує функцію регулятора поведінки і породжує думку [4, 358]. Мотив взаємодіє з установкою, яка спонукає його до певної комунікативної ситуації і впливає на мотив як готовність до конкретної дії з урахуванням попереднього досвіду. Мотив визначає подальше формування інтенції адресанта до адресата як превербального когнітивно забезпеченого наміру мовленнєвої діяльності, яка впливає на формування думки (когнітивної структури майбутнього висловлення) і подальшої внутрішньої програми зовнішнього мовлення, тобто зважаючи на мотив і породжену ним інтенцію, думка перетворюється на внутрішнє слово й через певні етапи вербалізації й семантизації - на зовнішнє слово [8, 210].

Отже, на основі концепцій продукування мовлення можна зазначити, що при моделюванні породження мовлення інтенції або спонукання до дії мовець спочатку *формує образ та думку* або когнітивну структуру майбутнього висловлення, і потім за допомогою внутрішньої програми думка перетворюється спочатку на *внутрішнє слово* і згодом на *зовнішнє слово*. І в залежності від інтенції адресанта та майбутньої думки мовець породжує мовленнєві структури волевиявлення вживаючи такі англійські дієслова прояву волі, як *beg, beseech, want, wish, desire, intent, mean, must, need, have to, should, ought to* та інші.

Наприклад, в реченнях “*I want you to come and dine with me*”, “*I would like him to think my proposal over*” ми можемо припустити, що перед тим як сформувати висловлення із дієсловами волевиявлення “*want*”, “*would like*” адресант має спочатку визначити *мотив* наміру або інтенції, потім сформувати *образ та думку* або когнітивну структуру майбутнього висловлення, і за допомогою внутрішнього програмування перетворити образ на *внутрішнє слово* і потім *зовнішнє слово* або висловлення. Але перед тим як формувати думку та образ на іншій мові, в нашому випадку англійській, мовець має досконало знати та оперувати лексико-семантичним рядом дієслів прояву волі при спонуканні адресата до дії. В

процесі іншомовної комунікації мовець в певному комунікативному акті вираження волевиявлення — наказу, поради, прохання, зобов'язання тощо має чітко виокремлювати потрібні дієслова і перетворювати внутрішню думку майбутнього висловлення на зовнішнє реченнєве утворення відповідно до мотиву — наміру та інтенції.

Другою психолінгвістичною особливістю висловлень в комунікативному спілкуванні іношомовного мовлення між адресантом та адресатом є *сприйняття* та *розуміння* адресатом іншомовних частиномовних одиниць щодо прояву вольової дії адресанта, тобто дієслів волевиявлення.

Сприйняття мовлення є психічним процесом *упізнання інформації*, що передається, *звірення* її з наявними у свідомості знаками, *подальшої обробки й розуміння*. Проблема сприйняття мовлення насамперед потребує, по-перше, розмежування вузького й широкого тлумачення терміна; по-друге, врахування специфіки сприйняття звукового й письмового мовлення; по-третє, з'ясування природи сприйняття мовлення з огляду на його суб'єкт. Вузьке розуміння сприйняття мовлення стосується лише першого сенсомоторного етапу (апперцепції), на якому мовний сигнал підлягає слуховому (та зоровому) аналізу, виділенню акустичних ознак і фонетичній інтерпретації, й розглядається насамперед у психології, перцептивній фонетиці й нейрофізіології мовлення. Широке тлумачення поєднує перший етап із дальшою мисленневою обробкою й розумінням змісту повідомлення і є предметом розгляду психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, психологічної герменевтики. О. Леонтьєв виокремлює дві ситуації сприйняття: перша - коли відбувається первинне формування образу сприйняття, друга - коли здійснюється впізнання вже сформованого образу [5, 127].

Стосовно специфіки *сприйняття* звукового та письмового мовлення, безперечним є факт підпорядкування цих двох специфічних процесів певним спільним законам переробки інформації, отримуваної через різні сенсорні канали. [6, 238] Той чи інший *спосіб сприйняття* мають свої переваги: слухове сприйняття полегшується наявністю просодичних ознак мовлення, зорове - стабільністю знакового масиву, його графічною сегментацією.

Дослідники відзначають, що при слуховому сприйнятті значну роль відіграють міміка, жести, ситуація, що перетворює його на змішане - слухо-зорове. Природа процесу сприйняття мовлення, безперечно, є індивідуальною й ситуаційною. Суб'єкт сприйняття (адресат) є активним як учасник комунікативного акту, так і в плані активізації пам'яті, сенсорних механізмів, мотивації та цілеспрямованості сприйняття мовлення.

Однак спектр функцій сприйняття мовлення адресатом є значно ширшим, адже його діяльність полягає й у впізнанні акустичних сигналів; зв'язанні їх із фонологічним компонентом власної мовної компетенції, образом слів, граматичним компонентом; з'ясуванні комбінаторики та контексту для усунення багатозначності, двозначності, невизначеності тощо; співвіднесенні з культурною та комунікативною компетенцією, досвідом, знаннями; пізнанні ситуації, співрозмовника і, врешті-решт, орієнтації на продовження процесу сприйняття або на продукування мовлення відповідно до мотивації та потреби. Реципієнт у процесі сприйняття не просто чекає, що йому скажуть, а *сам прогнозує, висуває гіпотезу* про те, що може почути або прочитати. Така особливість впливає із психологічного механізму ймовірнісного прогнозування як передбачення майбутнього, що ґрунтується на структурі попереднього досвіду та інформації про поточну ситуацію [2, 101].

На відміну від сприйняття мовлення, розуміння мовлення є когнітивною операцією осмислення й засвоєння інформаційного масиву повідомлення або тексту на підставі *сприйняття семантичного змісту* висловлень, їхньої *мисленнєвої обробки* із залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезаурусу адресата та знань норм комунікації, притаманних певній культурі. Розуміння мовлення реалізується у взаємодії усвідомлюваного й неусвідомленого, вербалізованого і того, що не підлягає вербалізації, і не є простим відтворенням задуму адресанта та змісту його повідомлення, воно є творчим процесом *зв'язання* сприйнятого з інформацією, що зберігається у пам'яті адресата з урахуванням процедур категоризації, а також обробки й переробки інформації, які визначають формування відмінного від породженого мовцем змісту, хоч і в межах заданих смислів.

Однією з компромісних концепцій є модель логогена (The logogen model), механізм якої покладений в *основу розпізнавання*. Ця модель, на думку когнітивних психологів, є найбільш оптимальною й доведеною експериментально [9, 327]. Вона розроблена американськими психологами Дж. Мортонем і Д. Бродбентом у 1979 р. Згідно з нею при сприйнятті мовлення враховується *поєднання артикуляційної й акустичної інформації з контекстною й образом слова*. Логоген як образ слова зберігається в довготривалій пам'яті в комплексі фонологічних, семантичних, морфологічних ознак й акумулює інформацію про частотність слова та його контекстуальне оточення [11], [12].

Отже, для сприйняття та розуміння контексту дієслів волевиявлення та намірів мовця в комунікативному процесі можна виокреслити наступні інтерпретаційні ознаки: *упізнання; поєднання; зв'язання; подальша мисленнєва обробка*.

Висновки. В процесі розробки проблеми продукування, сприйняття та розуміння ментального лексикону дієслів волевиявлення ми встановили психолінгвістичні особливості сприйняття та розуміння лексикону англійських дієслів прояву волі в комунікативному процесі іншомовного спілкування шляхом вирішення основних завдань нашої проблематики: 1) визначили *основні психолінгвістичні особливості* в комунікативному процесі іншомовного мовлення — це породження (продукування) мовлення в прояві волі мовця, сприйняття та розуміння дієслів волевиявлення в англійському мовленні; 2) встановили *модель породження мовлення* в прояві волі адресанта - мотив (інтенція, намір), задум, внутрішнє програмування, лексико-граматичне розгортання висловлення, реалізація висловлення “на зовнішньому плані”; 3) висвітлили *особливості сприйняття та розуміння* англійських дієслів волевиявлення в комунікативному процесі іншомовного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бесянін В. П. Основи психолінгвістичної діагностики. - М.: Тривола, 2000. - 248 с.
2. Бесянін В. П. Психолінгвістика: 2-е вид. - М.: Флінта: Московський психолого-соціальний інститут, 2004. - 232 с.
3. Борисова В. І., Баранова Л. М. Основи римського приватного права, Харків, “Право”: - 2008. - 224 с.
4. Виготський Л. С., Збірник праць в 6 томах: том 2 “Проблеми загальної психології”. - Москва: “Педагогіка”, 1982. - 503 с.
5. Леонтьєв О. О. Основи психолінгвістики. - М.: Смысл, 1997. - 287 с.
6. Залевська О. О. Вступ до психолінгвістики. - М.: 2000. - 382 с.
7. Золотова Н. О. Одиниці ядра ментального лексикону як функціональні орієнтири // Психолінгвістичні дослідження слова та тексту. - Тверь, 2001.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. - Полтава: Довкілля - К, 2008. - 712 с.
9. Солсо Р. Л. Когнітивна психологія: 2-е вид. - Спб.: Пітер, 2006. - 589 с.
10. Abbott E. A Shakespearean Grammar. - L.: Macmillan and Co., 1883. - 511 p.
11. Forster K.I. Lexical acquisition and the modular lexicon //Language and Cognitive Processes. - 1985. -VI.
12. Massaro D. W. Speech perception by ear and eye: A Paradigm for psychological inquiry. - Hillsdale, N. Y., 1987.
13. The Oxford Dictionary of English Grammar by Sylvia Chalker, Edmund Weiner. The new authoritative guide. – London: BCA, 1994. – 448 p.